

Turkije aan de grens van de Europese Gemeenschap

PROF. DR. P.A. CORNELISSE* – B. AKIN**

Op 1 december 1984 was het 20 jaar geleden, dat de associatie-overeenkomst tussen Turkije en de EG in werking trad. Er was echter geen aanleiding voor een uitbundige herdenking. De relatie met de Europese Gemeenschap is sinds de militaire interventie van september 1980 minder goed dan beoogd werd tussen de partijen in een overeenkomst, die er op gericht was tot een douane-unie te komen en die zelfs repte over de mogelijkheid van toetreding van Turkije tot de EG. De uitvoering van de associatie-overeenkomst ondervond daarvan inmiddels de gevolgen. In dit artikel wordt bezien in hoeverre Turkije economisch profijt heeft gehad van de overeenkomst. Daarna wordt de toekomst van het associatieverdrag in het kort besproken en vervolgens wordt een poging gedaan de gevolgen voor Turkije te beoordelen van de toetreding van Griekenland, Portugal en Spanje tot de Europese Gemeenschap.

De gastarbeiders

In 1964 was de migratie van Turkse arbeiders naar de landen van de EG maar juist op gang gekomen en kon niet worden voorzien welke omvang de stroom zou aannemen en wat de gevolgen zouden zijn. Maar in 1967 werden er al 200.000 Turkse gastarbeiders geteld en in 1973 zelfs bijna 800.000. Daarna trad een lichte daling in en vervolgens weer een stijging tot ongeveer 1 miljoen in recente jaren 1), dat is ongeveer 6 procent van de Turkse civiele arbeidsbevolking. Dezelfde periode gaf ook een drastische verandering te zien in de houding van de ontvangende landen, die omsloeg van actieve recruterende in de beginfase naar maatregelen die beogen remigratie te vergemakkelijken of zelfs, zoals in de laatste jaren, te bevorderen.

Twintig jaar associatie

De economische betrekkingen tussen Turkije en de landen van de Europese Gemeenschap kunnen ruwweg in drie categorieën worden ingedeeld: de relaties verband houdend met de aanwezigheid van Turkse gastarbeiders in die landen; de kapitaalstromen uit de EG naar Turkije en de handelsstromen. In deze paragraaf wordt elk van deze categorieën kort besproken.

* Hoogleraar Ontwikkelingsprogrammering aan de Erasmus Universiteit Rotterdam; van 1965 tot 1967 werkzaam bij het Turkse Planbureau in Ankara.

** Medewerker aan het Building Research Institute, Ankara; ten tijde van de voorbereiding van dit artikel gastmedewerker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Verschillende bronnen geven uiteenlopende schattingen, o.a. vanwege de moeilijkheid het aantal illegale gastarbeiders vast te stellen.

Tabel 1. Posten op de Turkse lopende rekening 1965-1984; overmakingen door arbeiders vanuit het buitenland, goederenuitvoer en goedereninvoer, in miljoenen dollars.

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Overmakingen	70	115	93	107	141	273	471	740	1183	1426
Uitvoer	464	490	523	496	537	588	677	885	1317	1532
Invoer	572	718	685	764	801	948	1171	1563	2086	3777
	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984 a)
Overmakingen	1312	982	982	983	1694	2071	2490	2187	1554	1885
Uitvoer	1401	1960	1753	2288	2261	2910	4703	5746	5905	7389
Invoer	4738	5129	5796	4599	5096	7909	8933	8843	8895	10331

a) Voorlopige cijfers.

Bron: OECD Economic Surveys, Turkey, diverse uitgaven.

Een belangrijk deel van de lonen die de gastarbeiders ontvingen, werd door hen overgemaakt naar Turkije. De omvang van die overmakingen bleek gevoelig te zijn voor conjunctuurschommelingen in de EG-landen en voor de wisselkoers die de Turkse monetaire autoriteiten de gastarbeiders aanboden. Het verloop vertoonde van jaar op jaar soms heftige schommelingen. De cijfers gepresenteerd in Tabel 1 illustreren dit. In die tabel zijn, ter vergelijking, ook opgenomen de waarden van de goederenuit- en invoer. Het valt op, dat de door de arbeiders vanuit het buitenland overgemaakte gelden sinds het eind van de zestiger jaren het aanzien van de lopende rekening van de Turkse betalingsbalans in belangrijke mate hebben bepaald en dat in de periode 1972 tot en met 1975 die post zelfs de waarde van de goederenuitvoer bijna evenaarde. Sinds 1981 vertonen de transfers een dalende tendens, maar daar tegenover staat een zeer snelle toename sinds dat jaar van de spaarfondsen die de arbeiders in het buitenland op een Turkse rekening aanhouden. Deze laatste stroom komt administratief terecht op de kapitaalrekening.

Het lijkt geen twijfel, dat de bedragen die de gastarbeiders gezamenlijk naar Turkije overmaakten een gunstige invloed op de economische ontwikkeling van dat land hebben gehad. Tot voor kort slaagde Turkije er niet in meer dan een zeer klein deel van de nationale produktie aan het buitenland te verkopen. Zonder aanvullende inkomsten uit transfers zou buitenlandse valuta nog schaarser geweest zijn dan reeds het geval was en zou men de strenge maatregelen ter beperking van de importen nog verder hebben moeten aanscherpen. Het ligt voor de hand dat de groei van de economie daardoor geleden zou hebben.

Hiertegenover staat natuurlijk het verlies aan arbeidskracht van de emigranten voor de Turkse economie. Onder de veronderstelling dat de emigranten, gemiddeld genomen, een bijdrage aan het nationaal produkt geleverd zouden hebben gelijk aan de gemiddelde arbeidsproduktiviteit van de achterblijvende beroepsbevolking, zou bij voorbeeld voor 1974 het verlies bij benadering $670.000 \times \$ 2.150 = \$ 1.440$ miljoen hebben bedragen. Maar dan is er nog niet met enkele andere overwegingen rekening gehouden. Enerzijds blijken de emigranten, zoals in bijna alle gevallen van migratie op grote schaal, Turkije te hebben verlaten op een leeftijd die met een hoge arbeidsproduktiviteit correspondeert. Verder suggereert hun bereidheid de vertrouwde omgeving te verlaten een instelling die dynamischer is dan die van de achterblijvers. En ook de scholingsgraad van de emigranten blijkt, in het algemeen gesproken, hoger te zijn. Deze overwegingen wekken de indruk, dat het jaarlijks verlies groter is dan als hierboven aangegeven. Maar anderzijds moet worden bedacht dat de werkloosheid in Turkije zelfs gedurende de zeventiger jaren dicht tegen de 15 procent lag. En hoewel de substitutie niet volledig zal zijn geweest, mag toch worden aangenomen dat in feite een groot deel van de als gevolg van emigratie opengevallen plaat-

sen vanuit de rijen der werklozen werd opgevuld. Voor zover dat het geval was moet dan de geringere werkloosheid tot de voordelen van de emigratie worden gerekend. Verder is daardoor ook het produktieverlies per saldo waarschijnlijk kleiner dan het produkt van emigrantenbevolking en gemiddelde produktiviteit.

Hiermee is een beoordeling van de gevolgen van emigratie voor de Turkse economie echter nog niet compleet. Als nadelig effect geldt nog de verhoogde neiging tot consumptie van luxe goederen die door remigranten bij tijdelijke of blijvende terugkeer naar Turkije daar massaal werden geïntroduceerd. Maar aan de andere kant van de balans moeten dan weer worden genoteerd de schaarse middelen die binnenslands vrijkomen, doordat de migranten er niet langer beslag op leggen. Van weer een andere factor, namelijk de verbeterde scholing die de arbeiders in het buitenland, naar aanvankelijk werd verwacht, zouden ontvangen, is in de praktijk het voordelig effect tegengevallen. Hetzelfde geldt voor de investeringen die in Turkije met hun spaargeld werden gefinancierd. Bij gebrek aan particuliere- en overheidsinitiatieven die ertoe hadden kunnen bijdragen die besparingen in levensvatbare ondernemingen om te zetten, ging een groot deel ervan verloren in mislukkingen of in verhoging van de prijs van land.

Een beoordeling van de gevolgen voor de Turkse economie van de emigratie van de afgelopen twintig jaar is speculatief van aard. Ten eerste, omdat de situatie zonder migratie, die als referentie moet dienen, slechts kan worden geconstrueerd op basis van verreikende veronderstellingen, en ten tweede, omdat de diverse overwegingen in verschillende termen zijn uitgedrukt en zich dus moeilijk met elkaar laten vergelijken. Onze indruk, dat de voordelen – dat zijn: instroom harde valuta, verlichting werkloosheid en lastenvermindering vanwege geringere bevolkingsomvang – groter zijn geweest dan de nadelen – dat zijn: produktieverlies en verhoogde consumptie door het demonstratie-effect – staat hier dan ook met enige schroom genoteerd.

Tot slot nog een kanttekening. Ten aanzien van de aanwezigheid van Turkse arbeiders in EG-lidstaten is vooral van belang artikel 12 van de associatieovereenkomst, dat de doelstelling van de vrijheid van beweging van werknemers beschrijft. Op de ontwikkeling van het migratieverschijnsel heeft dit artikel echter weinig invloed gehad. In het toegevoegde protocol van 1970, dat een nadere uitwerking geeft, wordt gesteld, dat vrijheid van beweging tussen 1976 en 1986 moet zijn bereikt. Maar zover is het tot op heden niet gekomen en het is zelfs hoogst onwaarschijnlijk geworden dat dit voornemen nog zal worden gerealiseerd. Dit neemt natuurlijk niet weg dat de aanwezigheid van gastarbeiders een zeer belangrijk onderdeel vormt van de relatie tussen Turkije en de Gemeenschap. Hier wordt echter geconstateerd, dat het migratieverschijnsel die relatie veel sterker heeft beïnvloed dan andersom het geval was.

De kapitaalstromen

De officiële kapitaalstroom van de Gemeenschap naar Turkije is geregeld in opeenvolgende financiële protocollen, elk met een werkingsduur van 5 jaar. De Europese Investeringsbank speelt daarbij een belangrijke rol. Het eerste protocol regelde de lening van een bedrag van 175 mln. rekenenheden. In het vierde protocol was dat bedrag inmiddels opgelopen tot 310 mln. rekenenheden, mede vanwege de uitbreiding van de Gemeenschap. Overigens werd dit vierde protocol, dat in 1981 in werking zou treden, slachtoffer van de verkilde relatie na de militaire staatsgreep in Turkije van september 1980. Het werd niet ter goedkeuring aan de EG-Ministerraad voorgelegd en werd, in afwachting van betere tijden, voorlopig terzijde gelegd.

De leningen die tot 1980 werden verleend, waren tamelijk zacht. En, uitgaande van de schaarste aan kapitaal in Turkije, kan veilig worden aangenomen, dat de officiële kapitaalstroom uit de EG een gunstige invloed heeft gehad op de economische groei. Maar de bijdrage moet niet worden overschat; in feite is die stroom per jaar nooit meer geweest dan twee en vaak minder geweest dan één procent van de binnenlandse investeringen in vaste activa.

Maar ook de omvang van de directe, particuliere investeringen vanuit de landen van de Gemeenschap in Turkije is steeds gering geweest. Eén van de belangrijkste oorzaken was het Turkse beleid om overmaking van winsten naar het buitenland moeilijk, zo niet onmogelijk te maken. Maar ook in het algemeen bestond een zeer gereserveerde houding van beleidsmakers en -uitvoerders tegenover buitenlands particulier kapitaal. Van de bevordering van investeringen vanuit EG-landen in Turkije, zoals in het associatieverdrag was afgesproken, is dan ook in de praktijk maar weinig terecht gekomen. Pas sinds kort is de houding van de Turkse overheid in dit opzicht veranderd en stijgt ook de import van particulier kapitaal boven het niveau van enkele tientallen miljoenen dollars per jaar, dat voorheen gebruikelijk was.

De export naar de EG

De export is – maar misschien moeten we nu zeggen: waren – traditioneel de zwakke steen in de Turkse economie. Dit kwam tot uitdrukking in het aandeel van de export in het binnenlands produkt, dat, zelfs wanneer rekening werd gehouden met de grote omvang van het land en het lage inkomen per hoofd, steeds zeer bescheiden was en in de jaren zeventig zelfs nog neigde te dalen. Maar bovenal was de zwakte merkbaar in de voortdurende, klemmende schaarste aan buitenlandse valuta, die slechts met stringente importbeperkende maatregelen was in te tomen. Voor een deel

2) Zie Tabel 49 in J.B. Donges et al., *The second enlargement of the European Community; adjustment requirements and challenges for policy reform*, Tübingen, 1982.

Tabel 2. Ontwikkelingen in het Turkse uitvoerpatroon sinds 1979, in procenten

	1979	1980	1981	1982	1983	1984 a)
aandeel exporten in B.B.P.	3,6	5,2	-	11,0	-	14,2
aandeel E.G. in de uitvoer	48,5	42,7	32,0	30,6	35,1	38,3
aandeel Midden O. en N.Afr.	-	22,3	41,1	45,0	41,1	40,0
aandeel industr. prod. b)	34,7	36,0	48,7	59,7	63,9	72,1

a) voorlopige cijfers.

b) inclusief bewerkte landbouwprodukten.

Bron: OECD Economic Surveys, Turkey, diverse uitgaven.

lag dat aan het exportpakket. De landbouwprodukten daarin, voornamelijk hazelnoten, krenten en rozijnen, katoen en tabak, vormden het belangrijkste deel, maar vertoonden weinig expansiemogelijkheden. De industrieproducten die werden uitgevoerd, waren traditioneel van aard en moeilijk aan de man te brengen. Bovendien was de aanpassing aan de werking van de internationale marktkanalen gering. Maar dat het lange tijd daarbij bleef, moet toch vooral worden geweten aan het gevoerde beleid.

Gedurende vele decennia was het Turkse ontwikkelingsbeleid naar binnen gericht. De industrialisatie werd gestimuleerd door de binnenlandse markt met behulp van importbeperkingen van buitenlandse concurrentie af te schermen. Een zeer belangrijke rol in deze ontwikkeling werd ook toebedeeld aan de staatsondernemingen, zoals dat sinds de jaren twintig op initiatief van Atatürk al het geval was. Exporten waren onder die omstandigheden voor ondernemers en handelaars niet bijster interessant en het land was dan ook slecht toegerust om de schok van de olieprijsverhogingen van 1973 op te vangen. Het expansionistische beleid dat daarna werd gevoerd, vergrootte de kloof tussen exporten en importen nog. Zelfs met steun van de overmakingen door de arbeiders in het buitenland en van de inkomsten uit toerisme kon de kloof niet langer worden overbrugd. Aldus ontstond een externe crisis. Binnenlands kwam de economische spanning tot uiting in een inflatiecijfer dat tot boven de 100 procent opliep. In 1980 was het dan ook afgelopen met het naar binnen gerichte beleid.

Dat jaar was voor Turkije het jaar van de ommekeer, en wel in meer dan één opzicht. Nog vóór de militaire overname ging de regering-Demirel over op een ontwikkelingsstrategie die op exportbevordering was gericht. De leider bij deze overstagnoeuvere was Turgut Özal, de huidige minister-president. Deze koerswijziging van een land dat zo lang een strategie van imports substitutie had gevoerd – wellicht langer dan enige andere markteconomie – was al uiterst opmerkelijk. Maar evenzeer opmerkelijk waren de gevolgen voor de Turkse exporten. Zoals in Tabel 1 valt af te lezen, liepen ten eerste de exportopbrengsten snel op tot een niveau in 1984 dat, ondanks de hapering in 1983, een veelvoud was van dat van 1979. Maar ook de samenstelling van het exportpakket, zowel naar goederen als naar bestemming, veranderde drastisch.

Deze uitweiding over de ontwikkeling van het Turkse economische beleid moet

duidelijk maken dat de omstandigheden voor een krachtige ontwikkeling van de Turkse uitvoer althans tot 1980 niet gunstig waren. Ook de exporten naar de Europese Gemeenschap waren daaraan onderworpen. Overigens kan uit een berekening van Donges et al. worden opgemaakt dat in 1978 de voorkeursbehandeling door de EG van Turkse agrarische produkten ten opzichte van die uit Griekenland, Portugal en Spanje geheel was uitgehold²⁾. Van de kant van de EG was de stimulans voor importen van landbouwprodukten uit Turkije dus gering. Het resultaat van een en ander was dat het aandeel van de EG in de Turkse uitvoer vanaf het associatieverdrag - na correctie voor de uitbreiding van de Gemeenschap in 1973 - vrijwel stabiel bleef op een niveau tussen de 45 en 50%. In dit opzicht had de beleidssommezwaai van 1980 een verrassend effect, zoals Tabel 2 laat zien.

De eerste regel in Tabel 2 illustreert nog eens de ontwikkeling van de Turkse exportopbrengsten in het recente verleden. De tweede regel is in het kader van dit artikel vooral van belang, omdat daaruit kan worden opgemaakt, dat de explosieve groei na 1979 in eerste aanleg aan de handel met de EG voorbijging. Weliswaar namen de exporten naar de EG toe van \$ 1097 mln. in 1979 tot \$ 2830 mln. in 1984, maar de stijging was onvoldoende om het aandeel op peil te houden. Hierbij kan nog worden opgemerkt, dat het EG-aandeel in de Turkse importen (niet in de tabel opgenomen) ook sterk is gedaald. Dit proces reeds in 1973 in als gevolg van de olieprijsverhogingen, maar ging daarna voort tot een niveau van onder de 30 procent sinds 1980. Uit de derde regel blijkt de dynamiek van de Turkse uitvoer in feite samen te hangen met een versterkte oriëntatie op de landen in het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Tenslotte geeft de onderste regel nog aan hoe sterk ook de goederensamenstelling van de totale uitvoer veranderde sinds 1979. In de voorgaande jaren was het aandeel van de industriële goederen in de uitvoer bijna steeds tussen de 30 en 35 procent gebleven, maar ook dat percentage deelde na 1979 in de groei. Al met al nam de eenzijdigheid van de goederensamenstelling van de Turkse uitvoer af, hetgeen tot uitdrukking komt in de daling van de betreffende Gini-coëfficiënt van 0,82 in 1971 via nog steeds 0,82 in 1979 tot 0,73 in 1984³⁾.

De toekomst van het associatieverdrag

De uitvoering van het associatieverdrag

met Turkije wordt geblokkeerd door de politieke impasse die is ontstaan na de militaire interventie van 1980. Daarbij kunnen de posities van Turkije en de Gemeenschap wellicht als volgt worden samengevat. Van Turkse zijde wordt erop gewezen, dat de democratie van vóór de machtsovername uitmondde in anarchie waarbij politieke moord aan de orde van de dag was, dat inmiddels de orde is hersteld en de weg naar democratie weer is ingeslagen, maar dat daarbij grote voorzichtigheid geboden is om herhaling van ontsporing te voorkomen. Van de kant van de Gemeenschap is er begrip voor deze argumenten, maar wordt er anderzijds op gewezen, dat democratisch gehalte en mate van eerbiediging van de mensenrechten in Turkije nog niet op een niveau zijn dat vereist is voor een voortzetting van uitvoering van het verdrag. Deze verschillen in optiek bij de beoordeling van de politieke situatie in Turkije bepalen de huidige stand van zaken. Verdere ontwikkelingen in dat land zouden de verhouding met de EG weer snel kunnen verbeteren⁴⁾.

In dit verband is de ervaring van Griekenland illustratief. Zoals bekend sloot de Europese Gemeenschap reeds in 1962 een associatieverdrag met Griekenland. Ook dit verdrag belandde enige tijd in de ijskast en wel gedurende het zogenaamde kolonelsbewind; in die periode werd Turkije politiek meer gewaardeerd dan Griekenland. Het keerpunt kwam in 1974 mede door toedoen van Turkije, toen dat land, in een reactie op bewegingen van Griekenland richting Cyprus, dit eiland deels bezette. Het kolonelsbewind viel, Griekenland verzocht in 1975 te worden toegelaten tot de Gemeenschap en werd inderdaad in 1981 volledig lid.

Inmiddels hebben Turkse ministers bij verschillende gelegenheden de wens te kennen gegeven dat ook Turkije lid zou worden van de EG. Diverse belemmeringen staan de verwezenlijking daarvan voorlopig in de weg. Eén ervan werd hierboven al vermeld, maar verder moet genoemd worden de Europese wens eerst orde op zaken te stellen ten aanzien van interne problemen aangaande de financiële tekorten en besluitvormingsprocedures. En hoewel Griekenland heeft beloofd een eventuele toetreding van Turkije niet te zullen blokeren, is er ook huiver omtrent de gevolgen voor de cohesie van een Gemeenschap met twee leden die op gespannen voet met elkaar staan. Dan zijn er verder de vrees voor een nieuwe toevloed van arbeiders uit Turkije, de reeds lopende inspanningen om de toetreding van Griekenland enerzijds en van Portugal en Spanje anderzijds te verwerken, resp. te regelen en tenslotte

3) Op basis van gegevens op twee-cijferniveau van de SITC-code uit OECD, Statistics of foreign trade, Annual: Tables by Reporting Countries, diverse uitgaven.

4) Eind oktober jl. heeft het Europese parlement overigens besloten de opschorting van het parlementaire contact met Turkije een jaar te verlengen.

de zekerheid dat de complicaties bij eventuele toetreding van Turkije veel groter zullen zijn.

Maar ook de Turkse economie heeft nog geruime tijd nodig om een eventueel lidmaatschap van de Gemeenschap te kunnen verwerken. De bedrijfsvoering zowel in de particuliere sektor als in de staatsondernemingen, dient dusdanig te worden verbeterd, dat de concurrentie vanuit de EG het hoofd kan worden geboden zonder beschermende maatregelen ten aanzien van de binnenlandse markt en zonder privileges voor exporteurs, aangezien zulke steun niet in overeenstemming is met de EG-richtlijnen. Vooral zal dan ook de marketing moeten worden versterkt.

Kortom een Turks lidmaatschap van de Gemeenschap is nog lang niet actueel. Inmiddels is het hoe dan ook voor de Gemeenschap van belang, dat de spanning tussen Griekenland en Turkije wezenlijk vermindert en is een bemiddelingsinitiatief gewenst. Indien er voorts een duidelijke versterking van de democratie en de mensenrechten kan worden waargenomen, ligt het voor de hand dat Turkije weer wordt beschouwd als aspirant-lid, een positie waaruit het in de loop van de tijd lijkt te zijn weggeleden.

De gevolgen van de tweede uitbreidingsronde.

De toetreding van Griekenland tot de Gemeenschap en de aanstaande toetreding van Portugal en Spanje worden in de literatuur vaak gezamenlijk behandeld. De drie landen hebben immers diverse kenmerken gemeen, zoals excentrische ligging, klimaat en relatief laag inkomen per hoofd, en wijken in die opzichten in meer of mindere mate af van oudere lidstaten. Vanwege onderliggende gemeenschappelijke kenmerken van de drie landen vertoont ook de samenstelling van hun produktie naar sectoren overeenstemming en zijn ze op de markten van verschillende produkten elkaars concurrenten. Maar ze concurreren eveneens met andere landen rond de Middellandse Zee, die nu een verslechtering van hun positie op de Gemeenschappelijke markten vrezen.

In vergelijkingen van de samenstelling van uitvoerpakketten naar de EG blijkt uit recente studies, dat Turkije meer overeenstemming vertoont met Griekenland dan met Portugal en Spanje. Voor industriële produkten (op basis van het tweecijferniveau van de NIMEXE-classificatie) bedraagt de Finger-Kreinin-index voor exportgelijkenis bij een vergelijking van Turkije met Griekenland in 1980 0,60 op een schaal van 0 tot 1. In soortgelijke vergelijkingen voor andere Mediterrane landen wil de score nog wel eens hoger uitvallen. Dezelfde index voor Turkije in een vergelijking met Portugal en Spanje bereikt slechts waarden van 0,34 en 0,10 5). Voor primaire produkten (op basis van het drie-cijferniveau van de SITC-code) is de index in een vergelijking van Turkije met Griekenland in 1977 0,65, hetgeen relatief hoog is voor deze produktcategorie. De corresponde-

rende waarden in een vergelijking met Portugal en Spanje zijn respectievelijk 0,14 en 0,47 6).

De genoemde waarden zijn overigens niet rechtstreeks maatgevend voor de omvang van de schade die als gevolg van toetreding van de drie aan Turkije wordt toegebracht. Niettemin blijkt echter een relatieve verslechtering van de uitvoermogelijkheden van Turkije naar de Gemeenschap als gevolg van de toetreding van vooral Griekenland zeker niet ondenkbaar. Op korte termijn is dat gevaar niet zo groot. In het kader van het associatieverdrag heeft Turkije in het verleden de tariefmuren rond de Gemeenschappelijke markt al zien dalen. Trouwens, ook andere landen rond de Middellandse Zee hebben die ervaring middels andere associatieverdragen of als gevolg van de algemene liberalisatie van industriële import uit die landen volgens een EG-besluit van 1972. Dit neemt niet weg, dat althans in 1978 de invoertarieven ten aanzien van sommige van die landen nog aanzienlijk waren 7).

Op lange termijn ligt de zaak anders. Door de relatief lage lonen hebben Griekenland, Portugal en Spanje een comparatief voordeel ten opzichte van de rijkere EG-landen in de produktie van de bekende „rijpe” industriële goederen als textiel, kleding en leer- en houtprodukten 8). Dat zijn ook de produkten waar Turkije en landen met vergelijkbaar niveau van industriële ontwikkeling het nu en in de nabije toekomst van moeten hebben. Een belangrijk deel daarvan valt in de categorie van gevoelige produkten waarvan de Gemeenschap de invoer mede regelt door toepassing van niet-tarifaire maatregelen. Het is nu gemakkelijk denkbaar, dat de nieuwe lidstaten zich in dit opzicht van een voorkeursbehandeling weten te verzekeren die wel ten nadele van de andere landen moet uitvallen. Voor het lot van de uitvoer van landbouwprodukten naar de EG is het Gemeenschappelijk landbouwbeleid, met z'n protectionistische toonzetting, een bepalende factor. Dit beleid is echter in hoofdzaak gericht op de produkten uit de gematigde streken. Mediterrane produkten als tabak en rozijnen vallen er nog buiten en minimum invoerprijzen worden op verschillende zuidvruchten nog niet toegepast. Zolang deze situatie blijft bestaan, is het gevaar van handelsverschuivingen ten gevolge van de tweede uitbreidingsronde dus niet groot. Het is echter niet uitgesloten dat, door de toenemende deelname van Mediterrane landen in de besluitvorming binnen de EG, het landbouwbeleid ook de produkten van die landen zal gaan omvatten. Hier mag men hopen, dat de grote problemen die dat beleid heeft veroorzaakt zullen bijdragen tot een terughoudende aanpak in de toekomst.

Conclusie

Terugziend op de economische betrekkingen tussen Turkije en de EG gedurende de periode sinds 1964, is de conclusie wellicht enigszins ontnuchterend. De relaties zijn voor de Turkse economie weliswaar

van groot belang, maar uit het bovenstaande blijkt niet, dat het associatieverdrag zelf daarop een sterke invloed heeft gehad. Dit is niet uitsluitend te wijten aan de gestolde verhouding sinds 1980, want ook voordien was het effect beperkt. De oorzaak lijkt mede te liggen bij het Turkse economische beleid. Aangezien hier inmiddels verandering in is gekomen, zijn de kansen op gunstige resultaten van uitvoering van het associatieverdrag verbeterd. Ook door de tweede uitbreidingsronde is het voor Turkije gewenst actief betrokken te zijn bij de Gemeenschap. De huidige impasse laat dit echter niet toe. Het is in het belang van beide partijen dat door initiatieven eveneens van beide partijen aan die situatie een eind komt.

**P.A. Cornelisse
B. Akin**

5) Zie Tabel 2 in G.N. Yannopoulos, Prospects for the manufacturing exports of the non-candidate mediterranean countries in a community of Twelve, *World Development*, Vol. 12, nummers 11/12, 1984.

6) Zie Tabel 2 in R. Pomfret, The Impact of EEC Enlargement on Non-Member Mediterranean Countries' Exports to the EEC, *The Economic Journal*, jg. 91, september 1981.

7) Zie Tabel 49 in Donges e.a., op.cit.

8) Donges e.a., op.cit., p. 77 e.v.